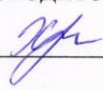

**Министерство образования Республики Тыва
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Средняя общеобразовательная школа с. Кунгуртуг
Тере-Хольского района**

РАССМОТРЕНО

Руководитель МО

Ховалыг Ч.О.
Приказ №1 от «28» августа
2023 г.

Августовол Л.М.
Приказ №1 от «28» августа
2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета "Родная литература"

для обучающихся 3 класса

Кунгуртуг | 2023

Тайылбыр бижик

Эге школанын 3 клазынга литературлуг номчулгазы

Эге школага литературлуг номчулгазынын курузу уругларны чечен чогаал оранынче углап, состун уран чурумалдыг овор-хевирин дамчыштыр чогаалдын (созуглелдин) долу болгаш делгем утка-шынарлыын хой талазындан угаап билип алырынга дузалаар. Чечен чогаал номчулгазы состун чогаадыкчы уран-мергенин билиндирип, чогаалдар номчуурунга уругларнын сонuurгалын оттурар.

Эге школанын 3 клазынга чечен чогаал курузунун утказы «Литературлуг номчулга» номнарынын дузазы-биле илереттинер болгаш боттаныр. Номчулга номнарында кирген чогаалдарны шын сайгарып, оон утказын оореникчилерге тодаргай шын, чедир билиндиерде, методиктиг аргаларны башкынын тодаргай шилип алыры чугула. Чогаал сайгарылгазынын уезинде созуглелдин чугле сюжедин, ында кирген барымдаалыг дыннадыгларны чугула деп коор, чангыс талалаар чорукту база ону дамчыштыр илерээн билиглер-биле кызыгаарлаттынарын болдурбас. Амгы методиканын кол негелдези эгелеп чоруур аныяк номчукчунун кичээнгейин чечен чогаалдын эстетиктиг будужу, ында тургустунган мораль-этиктиг болуушкуннар; чогаалчынын долгандыр турар хурээлелге хамаарылгазы, коруш-туружу болгаш ону дувуредип чоруур унелелдиг угланышкыннар, чанчыл-созуглелдер айтырыглары база чогаал сайгарылгазы хамаарышкан оске-даа айтырыглар хаара туткан турар ужурлуг.

Эге школага чечен чогаал номчулгазынын программазы чечен-эстетиктиг болгаш литература шинчилелдиг принциптерге ундезилеттингеш, «Литературлуг номчулга» номнарынын тургузуун болгаш утказын тодарадыр. Оон ангыда программа уругларнын номчулгага хамаарышкан билиинин деннелин, номчулганын сорулгазын, ооредиринин чамдык аргаларын айтып турар.

Чечен-эстетиктиг принцип

Чечен эстетиктиг принципти барымдаалап алырга, уруглар ооренир ужурлуг чогаалдарынын санынга программаже колдуунда чечен чогаалдын бедик шынарлыг улегерин (созуглелдерин) киирип, оларнын шын шилилгезин тодарадыры негеттинип турар. Чогаалдын чугле сонuurганчыг утказын билиндирип, ооредиглиг солун созуглелдерни номчуп бээри-биле кызыгаарланып болбас. Долгандыр турар хурээлелдин байлаан, оон чажыттарын коргузуп турар уран-чечен аргаларын болгаш кижилер аразында харылзааларнын байын коргузуп турар дээди, чараш сеткилдерни оттуруп, амыдыралда онза, чараш чуулдерни эскерип база танып-билип алырын, чуртталгага ажы-толдун бот хамаарылгазын хевирлээри чугула.

Чечен (уран) состун чогаалдары уругларны номчулгага ынак, бугу-ле чараш чуулге хандыкшылдыг, ону шын унелеп билир кылдыр чанчыктырар ужурлуг. Чечен-эстетиктиг принцип уран чуулдун аразында харылзааларны идепкейлиг тургузарын тодаргайлаар болгаш ону быжыглаарынын аргаларын баш удур айтыр.

Литература шинчилелдиг принцип

Литература шинчилелдиг принцип уругларны эге школадан эгелеп чечен чогаалдын будуш-шынарынын эн онзагай талаларын, ону илередип турар кол уран аргаларын бодууну-биле таныштырар. Кандыг-даа чогаалды сайгарып турар уеде овор-хевир бирги черде турар дээрзин сагындырбышаан, созуглелдин (чогаалдын) утказын шын шингээттирерин принцип негеп турар.

Авторнун идеялары, бодалдары, сагыш-сеткили чечен овор-хевирни дамчыштыр илереттинер. Чечен овор-хевирни тургузарынын кол чепсээ болгаш ону шын медереп билип алырынын кол аргазы сос болур. Чечен чогаалга сос тодаргай уткага (ону чугаа азы созуглел узундузунден билип алыр) чагыртыр болгаш ол чогаалдын утказындан, оон ында кирген бугу-ле овор-хевирлиг системазындан ангыланып шыдавас. Бо талазы-биле литература шинчилелдиг принцип мурнунда турганы – состу чогаалдан, овор-хевирден ангылай коруп турган лингвистиктиг сайгарылганын принциптинге удурланышкак.

Чогаал сайгарылгазынын уезинде состу тускайлап коор чорукту болдурбас. Чогаалдын чечен овор-хевирлиг системазында ону долдуруп чоруур боттуг кезектер, бодалдар, ужур-

уткалар, харын-даа оларга хамаарылга чок состер (нейтральные слова), домактар-биле харылзаалыг кылдыр сайгарар.

Чогаалдан «ушта тырттынган» ангы-ангы чурумалдыг кезектер ап, оларны уругларга сайгарар кылдыр бээр чорукту эге класстарга болдурбас.

Чечен чогаалды эпитеттер, деннелгелер, метафоралар болгаш дылды оске-даа чурумалдыг уран аргаларын мооннеп чыып кааны кылдыр коруп болбас. Эге школага дылдын чурумалдыг уран аргаларынын сайгарылгазы бердинген чогаалдын утказынга дууштур чоруттунар болгаш уругларнын чогаалды ханы билип, ында кирген овур-хевирни долу, четче сактып алырынга дузалаар.

Литература шинчилелдиг принцип номчулга номнарынчн янзы-буру темалыг болгаш утка-шынарлыг чогаалдарны кииреринин аргазын берип турар. Программа езугаар сумелеп турар чогаалдарнын жанрлары база хой янзы: тоолдар, тоолчургу чугаалар, мифтер, тывызыктар, улегер домактар, дурген-чугаалар, кожамыктар, улустун ырлары, шулуктер, шиилер, чечен чугаалар дээш оон-даа оске.

Бо принцип номчулга болгаш чогаал сайгарылгазынын уезинде чогаалдын темазын, идеязын, композициязын, уран-чечен аргаларын база оске-даа чугула нарын айтырыгларны таарыштыр чугаалажырынын, ону уругларга чоорту билиндиреринин угланышкынын берип турар.

Эге класстарга чогаалдын идеязын болгаш темазын тускайлап ооретпес. Идея, тема деп терминнерни оореникчилер чугаазынга ажыглавас.

Херек кырында чогаалдын утказын анализтеп сайгарары дээрге-ле, чогаалдын идеялиг угланышкынын тодарадыры болур.

Эге класстарга чечен чогаалдын сайгарылгазын кылырда дараазында чуулдерни чогаал иштинден тодарадып билиринге ооредир:

1. Чогаалчы чунун дугайында чугаалап турары (чогаалдын темазы).
2. Чогаалчынын номчукчуга чуну коргузер азы дамчыдар бодааны, оон кол бодалы (чогаалдын кол утказы).
3. Чогаалдын чуу чувеге ооредип турары (чогаалдын идеязы).

Эге школага чогаал сайгарылгазынга хамаарыштыр билдингир орус методист М.А.Рыбникова мынча дээн: «Чогаалдын идеялиг анализи дээрге, кандыг-бир онзагай тускай чуул эвес, а номчаан чуулунун сорулгазынга хамаарыштыр ангы-ангы аргалар-биле кичээнгейлиг номчулганын туннели болур».

Чечен чогаалдын идеялиг угланышкыны колдуунда овур-хевирлерни (кижилер, бойдустун чурумалы, долгандыр турар бугу-ле чувелер...), чогаалдын киржикчилеринин уулгедиглерин, оларнын бот-боттарынын аразында хамаарылгазын база чогаалда кирип турар фактыларга, болуушкуннарга хамаарылгазын дамчыштыр илереттинер дээш оон-даа оске.

Эге школа оореникчилеринин амыдыралчы арга-дуржулгазы байлак эвес, номчаан номнары, чогаалдары эвээш дээрзи билдингир. Оларда амыдыралды хайгаарап база чогуур туннелдер кылыпкы дег номчукчу дуржулгазы ам-даа четче хевирлеттинмээн. Оон ужурундан эге школа чечен чогаал номчулгазы деп курс ангы-ангы чогаалчыларнын чогаадыкчы салымынын ылгавырлыг талазы, допчу намдары, чогаадыкчы ажыл-херектери-биле таныштырылгазын негевес, чогаалчыларнын допчу-намдарын, чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын, чечен чогаалда монографтыг (авторлар аайы-биле) ооредиринин принципин ортумак класстардан эгелээш, улуг класстарга чоорту киирген болур ужурлуг. Ынчангаш эге школага чечен чогаал номчулгазы ниити литература курузунун эге уе-чадазы болбушаан, ортумак школага литература талазы-биле узук-соксаал чок билиг бээринин чугула кезээ болуп турар.

Эге школага чечен чогаал номчулгазынын программазы уругларнын аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче кол кичээнгейни угландырып турар. Оон иштинде бир онзагай черни оореникчилерни шын чугаалап ооредиринин кол хевири (аргазы) – номчулганын чанчылдарын хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган ажылдарны чорудары ээлеп турар. Номчулга кичээлдеринин кол сорулгазы – номчуурунун ыыткыр (дынналдыр) хевиринден эгелээш, ханы, медреселдиг иштинде номчуурун чедип алыры.

Номчулганын шын, медреседиг, аянныг номчуур шынарларынын болгаш дынналдыр база иштинде номчуур хевирлерин уругларга шингээттирерде, янзы-буру аргаларны ажыглап, ажылдарнын хевирлерин чоорту нарыыдадып тургаш, билиндирерин сумелеп турар.

Ушку чылында номчулганын темпизин элээн дурген шуудадыр. Номчулга уезинде уе камнаарынын чогулмачылыг аргаларын чоп ажыглаарын шингээттирер.

Эге школанын бугу-ле чадаларында башкы уругларны номчуп билир кылдыр ооредири-биле чергелештир уруглар боттары номчаан чогаалынын утказын сайгарып, ында кол чуулду илередип, оон чогуур (улулг эвес) туннелдер кылып шыдаптарыныч уланган ажылдарны база чорудар. Оон ангыда номчаан созуглелдерин кезектерге чарып, оларга тус-тузунда ат тыварынга, абзацтар дузазы-биле план тургузарынга, номчаан чуулунун утказын делгеренгей (долу) азы допчу кылдыр чугаалап оорениринге чанчыктырар.

Чечен чогаал эртеминге хамаарыштыр 3 класска дараазында бодуун билиглер-биле база таныштырып болур: автор дугайында бодуун дыннадыглар, номчаан чогаалынын жанры, темазы, улустун аас чогаалынын бичии жанрлары – тывызыктар, улегер домактар, дурген чугаалар, янзы-буру тывызыктыг бодалгалар дээш оон-даа оске.

Литературлуг номчулганы дамчыштыр чечен чогаалды уругларга ханы билиндирерде, оларнын хире шаа-биле чогаадыкчы чоруунга ундезилеп, ону ооренип коруп тургаш, иштики сагыш-сеткилдин анаа хамаарылгалыг болурунун дуржулгазынга даянырын база сумелеп турар.

Чечен чогаал кижинин угаан –медреселинге, сагыш-сеткилинге салдарлыг болбушаан, уран чуулдун нарын хевиринге хамааржыр.

Чечен чогаал номчуп, чечен омур-хевирлер-биле танышкан тутум, уругларнын ниити сайзыралы, чувени угаап, медресеп билири, сагыш-сеткилинин бодалдары улам делгемчиир, ханылаар, байлакшыыр. Авторнун созуглелинге дууштур уругларнын аас-биле харыылаары, чечен омур-хевирге хамаарыштыр билип алган бугу-ле ажыктыг чуулдери – оларнын чечен чогаалды шингээдип ап турарынын херечизи болур.

Программада бердинген чижек тематикаларга хамаарыштыр номчуур ужурлуг чогаалдар иштинден уруглар торээн черинин, долгандыр турар хурээлелдин; эш-оор болгаш уе-чергелеринин, оларнын чуртталгазынын, оюн-тоглаазынын, ужуралдарынын; бойдус болгаш оон камгалалынын; тыва чоннун чаагай чанчылдарынын; торээн чуртунун тогузунден барымдааларнын (дээш оон-даа ынай) дугайында билиглерни шингээдип алырлар.

Эге школанын чечен чогаал номчулгазынын курузу дараазында кол-кол сорулгаларны чедип алырыныч уланган:

- 1) Уруглар номчаан (ооренген) чогаалдарынын утказын, оон маадырларынын ходелиишкиннерин, херек-чоруктарын ханы шингээдип ап, анаа хамаарыштыр чогуур унелелди берип, боттарынын сагыш-сеткилин хайныышкынны-биле илередип шыдаары; чечен чогаалды долузу-биле шингээдип алырынын аргаларын сайзырадыр;
- 2) Чечен чогаалдын уран чурумалдыг дылын, омур-хевир тургузарынга аян киирер аргаларын сеткип билир кылдыр уругларны ооредир; оларнын боданыышкыннарын болгаш бодап чогаадыр аргаларын сайзырадыры;
- 3) Шулулг чогаалын кичээнгейлиг дыннап билиринин аргаларын сайзыратпышаан, ООН уран созун чарашсынар болгаш ханы шингээдип алырынын дуржулгазын мооннеп, анаа уран-чечен хооннуг болгаш сонuurгалдыг болурун кижизидер;
- 4) Уругларнын ном-биле ажылдап, оон билиг тыварынга номну ургулчу номчуурунга негелделиг, чечен чогаалга сундулуг, состун уран-чуулунун тургузукчулары – чогаалчыларнын чогаадыкчы ажыл-херектеринге сонuurгалдыг болур чоруун чедип алыр;
- 5) Долгандыр турар хурээлел болгаш бойдус дугайында уругларнын боттут бодалдарын сайзырадып, ону шын угаап болгаш медресеп билиринин дуржулгазын байыдар;
- 6) Хемчээл, утка, тематика, жанр талазы-биле ангы-ангы деннелдиг чогаалдарны ханы, шын билиндирер;

- 7) Номчаан чуулунун утказын шингээттирерден ангыда уругларнын ниити билиинин деннелин делгемчидеринин дуржулгазын байыдар болгаш амыдыралга оларнын мозу-шынарлыг, эстетиктиг хамаарылгазын база хевирлээр;
- 8) Чечен чогаалды (номну) уруглар боттары шили пап, ону таалап номчуксаар кузелин боттандыар;
- 9) Уругларнын чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыннап билиринин база созуглелдернин ангы-ангы хевирлерин сайгарып шыдаптарынын чанчылдарын шингээттирер.

Уругларнын номчукчу мергежилин болгаш дуржулгазын улам ханыладыр, ону быжыглаар сорулга-биле 3-4 класстарнын номчулга («Литературлуг номчулга») номнарынга ортаакы класстарга (5-7) база улаштыр ооредип болгу дег чамдык чогаалдардан узундулерни, эгелерни киирерин программа сумелеп турар.

Номчулга программанын тургузуу

Номчулга программаны дорт кезектен тургустунган:

- 1) Номчулганын тематиказы;
- 2) Класстан дашкаар номчулга;
- 3) Номчулга талазы-биле алган билиглери, чанчылдары болгаш мергежилдери;
- 4) Чогаалдарнын хевирлери-биле (жанры) практиктиг таныжылга.

Класска-даа, класстан дашкаар-даа номчуур чогаалдарнын данзызын программада киирбээн, чугле оларнын чижек тематиказын болгаш анаа киирер айтырыгларнын кыска тайылбырын (аннотациязын) класстар аайы-биле сумелеп киирген. Ынчангаш моон сонгаар ооредилге номнарынын («Литературлуг номчулга» номнарынын) авторлары кайы класска кандыг тодаргай чогаалдарны киирерин боттары хостуг шилип алыр эргелиг.

Чамдык кол темалар класс бурузунун программасында бар. Ынчалза-даа олар анаа-ла катаптап турар эвес, а уругларнын назы-хары улгадып, билиинин деннели бедээни-биле чергелештир чечен чогаалдарнын хемчээли, утказы болгаш дылдын уран-чечен аргалары чоорту нарыыдап, чаа чуулдер-биле немежип бар чыдар.

; -ку класска номчуур чогаалдар уругларны 5-ки класстан эгелеп ангы-ангы эртемнерни, литератураны болгаш тоогуну ооредиринге белеткээр болганда, тыва чоннун шаандагы болгаш амгы амыдыралын, хосталга, аас-кежик дээш демиселин, тоогузун, улустун аас чогаалындан болгаш чечен чогаалдын эн-не чедимчелиг материалдары-биле бадыткаары чугула.

Башкы уругларны бичиизинден эгелеп коллективтиг езуга, бот-боттарынга негелделиг, шынчы, ак сеткилдиг, быжыг туруштуг, эрес-дидим болурунга, мозулуг аажы-чанга, куш-ажылга кижизидер сорулгалыг.

Уругларнын номчулга кичээлдеринге ооренир чуулдери оларга долгандыр турар бойдус болгаш ниитилел дугайында билиглери бээр, оларнын кижизидилгезинге улуг рольду ойнаар ужурлуг. Эрес-дидим, ак сеткилдиг, амыдыралга тура-сорукут, бурунгаар чуткулдуг, куш-ажылга ынак, толептиг кижилер дугайында чуулдери номчуп, сайгарары уругларны моральдыг мозу-шынарга, ужур-чурумга кижизидер. Ниитиге ажыктыг куш-ажылды алдаржыткан чогаалдар дамчыштыр уругларны куш-ажылга ынак болурун, анаа боттарынын хире-шаа-биле киржирин, ону хундулээри; куш-ажыл кижизидер бурузунун хулээлгези болгаш эргези, амыдыраарынын база бир чепсээ дээрзин билиндирер.

Торээн чурт, оон бойдузу, кижилери болгаш оларнын чаагай чанчылдары; эртем, техника, культура болгаш уран чуул талазы-биле чедиинкинеринин дугайында чуулдер уругларны патриотизмнин езузунга, эстетиктиг омур-хевиринге, аажы-чанга кижизидеринге деткимчени бээр болгаш уругларнын угаан-медерелинин сайзыраарынга улуг ужур-дузалыг.

Тыва Республиканын куруне сулдези, тугун, ыдык ырын уругларга таныштырар сорулга-биле, 2-4 класстарнын номчулга номнарынга киирерин сумелеп турар. 3-4 класстарга созун долузу-биле шээжилеп, аялгазын сактып ап, ырлажып турар апаар.

Класс бурузунге номчулга кичээлинин 30-35 минутазын чогаалды номчуурунга болгаш сайзырадырынга, а киирилде беседага, словарь ажылынга, созуглелдин утказын илередиринге херек оске-даа ажылдарга 10-15 минутада хой эвес уени чарыгдаар. Созуглел-биле ажыл бир класстан оске классче чоорту нарыыдап чоруп орат.

3 класска класстан дашкаар номчулга

Класстан дашкаар номчулга – уругларны чечен чогаалга хандыкшыдарынын бир аргазы, литературлуг номчулганын чарылбас кезээ. Класстан дашкаар номчулганын кол сорулгалары оореникчилерни уруглар чогаалы-биле таныштырбышаан, номга ынак болурун кижизидер; уран чогаал дамчыштыр угаан-билиинин ниити деннелин бедидер; эстетиктиг мозу-будужун хевирлеп, ниити сайзыралын чедип алыры; сагыш-сеткил культуразын бугу талалыг байыдары болур.

Класстан дашкаар номчулга оореникчинин назы-харын, амыдыралчы дуржулгазын шынгыы барымдаалаар болганда, номчуурунга сумелеп турар номнар шын шилиттинген турар ужурлуг. Уругларнын номчулгазын шын, системалыг ажыктыг кылдыр чорударынга башкынын медреселдиг шилилгези албан негеттинер. Кол черни улустун аас чогаалы, тыва чечен чогаал, орус болгаш оске-даа хой национал улустун чогаалдары, даштыкы классика ээлээн турарын чугула деп сумелеп турар.

Тыва улустун аас чогаалынын эн-не дээрe улегерин эге класстарга ооредип тура, ук чогаалдарда улусчу чанчыл-сагылгаларны уругларга билиндирип база уруглар боттары ону эскерип билиринге чанчыктырар аргаларны ажыглаар.

Класстан дашкаар номчуур чогаалдарнын темалары (уенин аайы-биле), жанрлары янзы-буру болур.

3-ку класска тыва, орус болгаш оске-даа хой национал, даштыкы авторларнын чечен чогаалдары уруглар номнары-биле таныжылга кол черни ээлээр. Ушку классчылар периодиктиг парлалга-биле таныжып, уруглар солуннарындан, журналдардан чогаалдарны, статьяларны, дыннадыгларны номчуурунга баштайгы чанчылдарны алыр. Бот номчулгага сонургалын бедидип, номчулгага алган билиглерни чанчылдарын быжыглаар сорулга-биле 1-ги, 2-ги классчыларны шефке ап, оларнын-биле коллективтиг номчулгалар организацтаарынга кичээл-утренниктер эрттирерин белеткежиринге башкы 3-ку классчыларнын боттарынын номчаан чогаалдарындан узундулерн шиижидип алгаш бичии класстарнын оореникчилеринге коргузуп бээринге идепкейин башкы чедип алыр.

Башкы уругларнын хууда сонургалын углап башкарбышаан, оларнын сагыш-сеткилин, бодалдарын тода илередип билиринге ооредир болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр сорулгалыг. Кичээлден болгаш класстан дашкаар ажылдарга уругларнын идепкейин кодуруп, литературлуг викториналар болгаш оюннар, экскурсиялар, турнирлер эрттиреринге киржилгезин чедип алыр.

Уругларны номга хандыкшыдарынын, солун, сеткуулдер номчуурунга чанчыктырарынын бир кол негелдези – библиотека-биле быжыг харылзаа болур.

3 класска класстан дашкаар номчулгага хары угда 2 чогаалды номчуур кылдыр планнаарын база сумелеп турар. Оларнын бирээзин класска номчааш, коллективтиг сайгарар. Оскезин — оореникчилер боттары хуузунда номчуур немелде материал бооп турар.

Базистиг ооредилге планында туружу

3-ку класска «Литературлуг номчулга» эртеминге неделяда 3 шак бердинген. Будун ооредилге чылында 105 шак, 35 неделя.

3 класска оореникчилернин шингээдип алган турар ужурлуг билиглери:

- 1). Уруглар номчаан (ооренген) чогаалдарынын утказын, оон маадырларынын ходелиишкиннерин, херек-чоруктарын ханы шингээдип ап, анаа хамаарыштыр чогуур унелелди берип, боттарынын сагыш-сеткилин хайныышкынны-биле илередип шыдаары; чечен чогаалды долузу-биле шингээдип алыры;
- 2). Чечен чогаалдын уран чурумалдыг дылын, овор-хевир тургузарынга аян киирер аргаларын сеткип билири; оларнын боданыышкыннары болгаш бодап чогаадыр аргалары сайзыраар;
- 3). Шулук чогаалын кичээнгейлиг дыннап билири;

- 4). Ном-биле ажылдап билир, чечен чогаалга сундулуг, состун уран-чуулунун тургузукчулары – чогаалчыларнын чогаадыкчы ажыл-херектеринге сонугалдыг болур;
- 5) Долгандыр турар хурээлел болгаш бойдус дугайында боттуг бодалдары сайзыраар, ону шын угаап болгаш медереп билири;
- 6) Хемчээл, утка, тематика, жанр талазы-биле ангы-ангы деннелдиг чогаалдарны ханы, шын билир;
- 7) Номчаан чуулунун утказын шингээдип билир, ниити билиинин деннели делгем болгаш амыдыралга оларнын мозу-шынары, эстетиктиг хамаарылгазы хевирлеттинген;
- 8) Чечен чогаалды (номну) уруглар боттары шилип билир;
- 9) Чугаазы сайзырангай, чугаалап, номчуп, дыннап билир база созуглелдернин ангы-ангы хевирлерин сайгарып билир.

3 класска оореникчилернин шингээдип ап болур билиглери:

- Чечен чогаалды уран чуулдун бир хевир кылдыр хулээп алыры;
- Номчаан чуулунун мозу-шынарлыг болгаш эстетиктиг унезин эскерип билири база бодунун бодалын илередири;
- Номчурунун сорулгазынын аайы-биле номчулганын хевирлерин (таныштырыглыг, ооредиглиг, шилилгелиг, истеп тыварынын) медерелдиг шилип алыры;
- Авторнун туружун тодарадып база маадырга болгаш оон кылдыныгларынга хамаарыштыр бодунун хамаарылгазын илередири;
- Бодунун бодалын созуглелден барымдаалар –биле бадыткаары;
- Бижимел чугаанын чамдык хевирлерин практика кырында шингээдип алыры;
- Номчаан номунун дугайында унелелди бээри;
- Номчаан чуулунун утказынга коргузуг тайылбырны кылыры;
- Номчаан чуулунге коргузуглерни, тургузугларны, проектилерни болук эштери-биле тургузары;
- Номчаан чуулунге хамаарыштыр чогаадыглар бижири.

Календарь-тематиктиг план

№	№	Кичээлдин темазы	шагы	Кыска допчузу	Эрттирер хүнү	Факты кырында
		1-ги улдун (27 шак).				
		Экии, Литературлуг номчулга! (2 шак)				
1	1	Моорей «Угаанныглар, сагынгырлар»	1	2-ги класска ооренген темаларына даянып, уругларның билиин хынаар.		
2	2	Е. Танова. Тыва черге йорээл.	1	Шүлүктүн утказын дамчыштыр тыва чоннун биче сеткилдиг, дузааргак, чончу ёзу-чаңчылдарын билиндирер. Торээн Тывазын делегейге алдаржыдып чоруур, тыва чоннун оолдар, кыстарының чижээнге уругларны толептиг аажы-чаңга кижизидер.		
		Улустун аас чогаалының биче хевирлери (5 шак)				
3	1	Тывызыктар	1	Улустун аас чогаалының биче хевирлери-биле таныштырар; оларның тургузуун сайгарып коор. Амыдыралга толептиг кижини бооп хевирлеттинеринге, ажил-агыйга чайчыгып оорениринге оюннарның ужур-дузанын, салдарлыын билиндирер.		
4	2	Улегер домактар	1			
5	3	Оюн үдээн чугаалар. Салаалар-биле ойнаар оюннар «Чыдыг кодан», «Алагатай»	1			
6	4	Узун-тыныш	1			
7	5	Тест.	1	ооренген темаларына алагн билиглери хынаар.		
		Ооренип оорен (5 ш)				
8	1	С.Сүрүн-оол. Аккырмаа биле ийи	1	Школачы кижиниң хуузуна ажилына - ооредилгезинге кызымак, харысалгалыг, сонургалдыг болур чоруун оттуруп, билиг чедип алырыныңүндезинин билиндирер.		
9	2	Н.Носов. Бодалга бодааным.	1			
10	3	Е.Танова. Ийи 2.	1			
11	4	Ч.Ондар Эдилелдин ээзинде	1	Оореникчи кижиниң эт-херекселдеринге хумагалыг, бодунуң болгаш хой-ниитиниң ончүзүнге камналгалыг болурунга кижизидер.		
12	5	Класстан дашкаар номчулга.	1	Школачы кижиниң багай чаңчылдарындан адырлып, эки аажы-		

		М.Эргеп. Хараар-Коля.		чаңныг болурунга кижизидер.			
		Чылдың үелери. Тодуг-догаа күзүмейни (5 ш)					
13	1	О. Саган-оол Күскү аргага.	1	Чылдый аңгы-аңгы үелериниң иштинден күскү бойдустунчурумалын чогаалдардан ханы билип ап, боттарының хайгааралдары-биле холбап билиринге чаңчыктырар; ыяштарның, оът-сигенниң, бүгү-ле дириг амытаннарның чайгы турганындан ылгалын эскерип билири.			
14	2	Э Кечил-оол. Кайгамчыктыг картошкам.	1	Шүлүктүң утказынга дүүштүр уругларның ногаа аймаанга үнелелин деткиир; картошка болгаш оске-даа ногаа аймаан остүрүп, ооң эки дүжүдүн алыр дизе, ажилгыр болур чорукка чаңчыгарын сагындырар.			
15	3	Ч.Ондар. Кыштың тыныжы.	1	Орай күстүң демдектерин, бойдустун оскерлишкиннериниң онзагай чүүлдерин шингээдип алыр.			
16	4	Чурук-биле ажыл. «Алдын күс»	1	Чурук ёзугаар харылзаалыг чугаа тургузуп, чогаадыг бижиир.			
17	5	Класстан дашкаар номчулга. С.Сарыг-оол. Шончалай. ар.137	1				
		Эки кылган ажыл – элп-читпес алдар.(5ш)					
18	1	Ю. Кюнзегеш. Шартылаа биле кымыскай.	1	Кижиниң амыдыралынга күш-ажылдың ужур-дузанын билиндирип, күш-ажылды хүндүлээр, ажил кылырынга чүткүлдүг болурунга кижизидер. Хой-ниитиниң ажил-херээнге киржип, ажил кылып оорениринге, ажилга харысалгалыг болурунга чаңчыктырып, «чалгааның мурнунда - кочу» деп чүвени билиндирер.			
19	2	Ю.Кюнзегеш. Ажил.	1				
20	3	О. Сувакпит. Арзылаң биле Пар.	1				
21	4	О. Сувакпит. Салаалар	1				
22	5	Класстан дашкаар номчулга.	1				
23	6	Чогаадыг. Эки кылган ажыл – элп-читпес алдар.	1				
		Хоктүг ужуралдар, солун болуушкуннар (3 ш)					
24	1	К-Э. Кудажы Мыйыт.	1	Амыдыралда болуп турар хоктүг ужуралдарга, солун болуушкуннарга үндезилээш, уругларны төрөөн черинге ынакшылды, ооң кайгамчык каас-чаражынга чоргааралын оттурар.			
25	2	С.Сүрүң-оол. Ууттунмас тоорук.	1				
26	3	Класстан дашкаар номчулга. С.Пюрбю. Шынаппайның чугаалары. Ар 234	1				
27	4	Хыналда ажыл.	1	Шингээдип алган билиглеринге хыналда ажилды чорудар.			
		II-ги үлдүң (21 шак)					

		Бойдустуң чажыттары (5 ш)				
28	1	М.Пришвин. Алдын шынаа.	1	Бойдустуң хайгаарап, ооң онзагай чараш демдектерин эскерип билиринге, ону сеткил-сагыштың хайныышкыны-биле шингээдип алырынга чаңчыктырар. Төрөөн чериниң каас-чараш, бай-байлак бойдузунга уругларның чоргааралын оттуруп, аңаа хумагалыг болурун болгаш дириг амытаннарга сагыш човаачал, кээргээчел биче сеткилин кижизидер.		
29	2	С.Комбу. Чогум чүл ол уруглар?	1			
30	3	С.Сүрүң-оол Хек.	1			
31	4	Г.Скребицкий. Кушкаштарның медээзи.	1			
32	5	<i>Класстан дашкаар номчулга.</i>	1			
		Чылдыңүелери. Аккыр харлыг кыжым (9 ш)				
33	1	Б.Ховеңмей. Кыш.	1	Кыштың онзагай демдектерин, ооң болуушкуннарын шингээдип ап, кыш дугайында бижиттинген уран-чечен бодалдарны сактып алырын билиндирер. Кышкы бойдустуң чурумалынга оореникчилерниң эстетиктиг хамаарылгазын кижизидер		
34	2	М.Кенин-Лопсан. Кыштың шүлүкчүзү.	1			
35	3	А.Пушкин. Кыш.	1			
36	4	М.Кенин-Лопсан. Харжыгаш	1			
37	5	Л.Толстой. Ак кодан.	1			
38	6	Л.Чадамба. Соок-Ирей.	1			
39	7	<i>Класстан дашкаар номчулга. К. Ушинский. Хуулгаазын кыш (тоол) ар 148.</i>	1			
40	8	<i>Чогаадыг «Кышкы чурумал»</i>	1	Чуруктарны болгаш планны ажыглап тургаш, дес-дараалашкак уткалыг домактар тургузуп ооренир. 5-6 хире домактан тургустунган кыш дугайында чогаадыг бижиир.		
41	9	<i>Бистиң проективис. «Кыштың онзагай демдектери»</i>	1	Кыш дугайында шүлүктөр, ырылар чыып бижиир. Хана-солун үндүрер. Уругларның бойдуска эстетиктиг хамаарылгазын кижизидер.		
		Бойдуска хумагалыг болуулу!(8 ш)				
42	1	М.Кенин-Лопсан. оскүс аңгыр.	1	Бойдус деп чүл дээрзин билиндирбишаан, кижиги – төрөөн бойдузунуң ээзи, ооң камгалакчызы болур; ооң каас-чаражынга, бай-байлаанга сагыш-сеткили ооруп, аңаа хумагалыг болур күзелдерни уругларга шингээттирер. Бойдусту камгалап, камнаар, ону кайы хамаан чокка тотчеглеп		
43	2	Ч.Кара-Күске. Хүрээлелди камгалаңар	1			
44	3	О. Сувакпит. Эмнеп алган.	1			
45	4	<i>Класстан дашкаар номчулга. М.Эргеп Долуглуг болгулаар. Ар</i>	1			

		122.		болбас ужурну сагыыр чорукка тыва кижиниң сүзүглелиниң кижизидилгеге ужур-дузазын чогаал дамчыштыр билиндирер.		
46	5	Чоннуң эскериглери. Бойдустуң болуушкуннары.	1			
47	6	<i>Бистиң проективис. «Маадырлыг чорук»</i>	1			
48	7	<i>Хыналда ажыл. Номчуурунуң дүргенин хынаар.</i>	1			
		Авторлуг тоолдар.(7 ш)				
49	1	С.Пюрбю. Сагынгыр күске.	1	Авторлуг тоолдар дугайында билигни бээр.		
50	2	С.Маршак. Угаанныг күске.	1	Аразында эп-найыралдыг болурунга, бот-боттарын хүндүлежиң чаңчыгарыңга уругларны кижизидер.		
51	3	С.Пюрбю. Кажар диң.	1	«Бодун боду билинмес, морзук калчанын билинмес» деп үлегер домактың утказын билиндирер.		
52	4	С.Пюрбю. Оптут Чыккылаа.	1	Багай аажы-чаңга ооренмейн, чараш үлегер-чижекке бот-кижизидилгениң хевирлеттинери. Аныяк салгалды төлептиг мозү-шынарга кижизидери.		
53	5	Т.Кызыл-оол. Бодаган.	1			
54	6	Т.Кызыл-оол Багай чаңчыл.	1			
55	7	<i>Класстан дашкаар номчулга С.Сүрүң-оол Хунажык. Ар 58.</i>	1			
		Төрөөн чуртум камгалакчылары.(4ш)				
56	1	Э.Кечил-оол. Шолалатканым.	1	Чогаалдарның уткаларын дамчыштыр Төрөөн чуртун кымдан камгалап турарын болгаш дайын хүннеринде бистиң Шериивистиң маадырлыг чоруун, оларның чүү дээш демисежиң чораанын билиндирер.		
57	2	А.Барто. Ийи алышкы.	1			
58	3	<i>Класстан дашкаар номчулга. С.Пюрбю. Тываның эрес оглу. Ар. 209</i>	1			
59	4	<i>Бистиң проективис. «Бистиң ачаларывыс (акыларывыс) – Ада-чуртувустуң камгалакчылары.</i>	1	Чурт камгалакчыларыңга тураскааткан шүлүктөр, ырлар, чуруктар тып, белеткээр. Ачаларыңга, акыларыңга байыр чедирер.		
		Улус аразындан ие кара чымчак.(4 ш)				
60	1	Б.Хөвөңмей. Ием холу.	1	Ие кижиниң ишчи-шевер, буян-ачылыг, чылыг-чимчак холунун, ажы-толүңге сагыш човаашкынының, ачы-дузазының дугайында билиндирип, иелерге хүндүткелди кижизидер.		
61	2	С.Тока. Ававыс чокта.	1	Авазы-биле уругларының аразында быжыг найыралды, авазыңга толүңүң чоргааралын, аваның төлү дээш сагыш човаашкынын үнелеп, ооң чижээнге уругларны кижизидер		
62	3	Э.Кечил-оол. Ава сөзүн дыңнавакка.	1			
63	4	<i>Чогаадыг. «Мээң авам»</i>	1			
		Чылдың үелери. Хөглүг чазым.(4 ш)				

64	1	О.Саган-оол. Онза үе.	1	Бойдуста частың баштайгы демдектерин эскерип билирин болгаш аянный номчуп, час дугайында одуругларны утка ударениезин барымдаалап, шын илередин чедип алыр. Хову-шөлге ажылдар-биле тараны амгы үениң сайзыраңгай техниказы-биле канчаар тарыырын таныштырар.			
65	2	Л.Чадамба. Часкы тарылга.	1				
66	3	Класстан дашкаар номчулга. Л.Чадамба. Час ар 158	1				
67	4	Чогаадыг. «Час»	1				
		Улустуң аас чогаалы. Тоолдар.(4 ш)					
68	1	Чыраа кулун	1	Тоолдарның мозүлүг болгаш мозү чок маадырларының аажы-чаңнарын тодарадыр. Тоолдарда тайбың дээш, эки чуртталга дээш, шынчы чорук дээш күзелдер сиңникенин билиндирер.			
69	2	Хам Борү биле Шинчээчи Бөрү	1				
70	3	Хараган бажында дүк	1				
71	4	Класстан дашкаар номчулга. Эки_Бора аъттыг Бапыыдай. Ар 15	1				
		Бистиң бичии өңнүктөривис.(5 ш)					
72	1	К.Ондар. Мени таныыр.	1	Бойдусту камгалап, камнаар, ону кайы хамаан чокка тотчеглеп болбас, дириг амытаннарга камгалаар, кадагалаар чорукка болгаш оларны, кээргеп, дуза чедириксээр хооннүг болурунга кижизидер.			
73	2	С.Комбу. Сайдаяк.	1				
74	3	О.Саган-оол. Оол биле кушкаш.	1				
75	4	О.Саган-оол. Элик оглу.	1				
76	5	Класстан дашкаар номчулга. В.Бианки. Карактар болгаш кулактар. Ар. 226.	1				
		Төөгү болгаш тоолчургу чугаалар (4 ш)					
77	1	Дуза дилээн адыг. (Тоогү чугаа)	1	Тоогү болгаш тоолчургу чугааларда бижип коргүскен хуулгаазын күштерни, оларныңүүлгедиглерин, омур-хевирин болгаш дириг амытаннарның тыптып келгенин, оларның бот-боттарындан ылгалын азы бот-боттарынга домейлежип турар онзагай чүүлдерин билиндирер. Тоогү болгаш тоолчургу чугааларга уругларның сонургалын оттурар.			
78	2	Аскыр Дагаа чүге даң бажында алгырар апарганыл? (Тоолчургу чугаа)	1				
79	3	Дээлдиген үнү. (Тоолчургу чугаа)	1				
80	4	Класстан дашкаар номчулга Мифтер. Ар 46	1				
		Ойнаксанчыг оюннарым. (4 ш)					
81	1	Ч.Кара-Күске. Чылгылаар мен.	1	Амыдыралга толептиг кижини бооп хевирлеттинеринге, ажил-агыйга чаңчыгып оорениринге оюннарның ужур-дузазын, салдарлыын билиндирер.			
82	2	Ч.Кара-Күске. Чуңгу.	1				
83	3	А.Шоюн. Таныжылга.	1				
84	4	Класстан дашкаар номчулга.	1				

		Бодалгалыг тывызыктар. Ар 56.					
		Кижиги болуру чажындан.(5 ш)					
85	1	С.Сүрүң-оол. Шериг-оолдун олчазы.	1	Багай аажы-чаңга ооренмейн, чараш үлегер-чижекке бот-кижизидилгениң хевирлеттинери. Аныяк салгалды төлептиг мөзү-шынарга кижизидери.			
86	2	Ч.Кара-Күске. Алышкылар.	1				
87	3	И.Крылов. Чаан болгаш Моська.	1				
88	4	Л.Толстой. Ошкү биле Борү.	1				
89	5	Класстан дашкаар номчулга В.Эренчин. Ийи оңнүк. Ар 82.	1				
		Өске чоннарның аас чогаалы. (3 ш)					
90	1	Ыят чок крокодил. (Кхмер тоол)	1	Оске национал чоннарның аас чогаалы-биле таныштырар. «Чаг берген кижиги-биле чаргы үндүрер» деп үлегер домактың утказын билиндирер.			
91	2	Ийи элчиген. (Кыргыз улустун тоолу)	1	«Чарын ээдин чааскаан чивес» деп үлегер домактың утказын дамчыштыр эш-оорунден, чоок кижилеринден чүнү-даа харамнанмас, үргүчү бот-боттарныга дузалажып чоруур чорукка кижизидер.			
92	3	Класстан дашкаар номчулга Ашак болгаш күчүттеннер. Ар 31.	1				
		Чонум чаагай ёзу-чаңчылдары. (4 ш)					
93	1	К-Э.Кудажы. Таңды кежии.	1	Кижиги бойдустун ээзи болганда, ол оон камгалакчызы болур; оон каас-чаражынга, бай-байлаанга сагыш-сеткили ооруп, аңаа хумагалыг болур күзелдерни уругларга шингээттирер. «Кижиги биле бойдус тудуш» деп бодалды билиндирер.			
94	2	М.Кенин-Лопсан. Муңгашталган балыктар.	1				
95	3	Е.Танова. Артыш.	1				
96	4	Класстан дашкаар номчулга М.Кенин-Лопсан. Ёзулалдар. Ар 101	1				
		Чылдың үелери. Чараш чайым. (6 ш)					
97	1	Л.Чадамба. Каас үе.	1	Шүлүктөрнүн утказын барымдаалап, чай келгенин, оон каас-чараш бойдузун магадап, аңаа камналгалыг болурунга уругларны кижизидер; чайгы ажыл-ишке үлүүн кирип, ада-иезинге дузалажыксаар күзелдиг болурунга белеткээр. Ынак чогаалчызының дугайында дыңнадыг белеткээр.			
98	2	С.Сүрүң-оол Чодураа.	1				
99	3	С.Сарыг-оол. Чайлагга.	1				
100	4	Э. Кечил-оол. Солун чайым.	1				
101	5	Бистиң проективис. «Мээң ынак	1				

		чогаалчым»				
102	6	Тест	1	Билиин хынаар.		
103	7	Катаптаашкын	1	Чыл дургузунда ооренген чуулдерин катаптаары.		
104	8	Катаптаашкын	1	Чыл дургузунда ооренген чуулдерин катаптаары.		
105	9	<i>Хыналда номчулга.</i>	1	Номчуурунун дүргенин болгаш номчаан чүүлүнүн утказын канчаар билип турарын хынаар.		